

Teoreettisen kielitieteen synty Virossa ja Suomessa: eroavuuksia ja yhtäläisyyksiä

Haluaisin vertailla teoreettisen kielitieteen syntyä Suomessa ja Virossa. Suomen ja Viron kielitieteen kehityksessä on riittävästi yhtäläisyyksiä, mutta toisaalta on myös historiallisesta kehityksestä aiheituneita eroavuuksia. Tämä vertailu voisi siis tarjota ajattelun aihetta myös tieteiden kehityksen sisäisistä säännönmukaisuuksista, jotka eivät ole riippuvaisia yhteiskunnan yleisen kehityksen kulloisestakin suunnasta.

Suomen osalta on käytettävissä Fred Karlssonin *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen* (Karlsson 1997). Viron osalta tällainen analyysi valitettavasti puuttuu. Sen vuoksi minun on tukeuduttava suhteellisen satunnaiseen aineistoon ja omaan muistiini.

Yleinen ja teorettinen kielitiede

Ensiksi haluaisin kuitenkin tehdä eron yleisen kielitieteen ja teoreettisen kielitieteen välillä. Vaikka tätä eroa on periaatteessa – tieteellis-metodologisesti – vaikea yksiselitteisesti tehdä, ero on minusta sekä kielitieteen historiassa että vieläkin selvemmin nykytilanteessa olemassa. Se on olennainen myös kirjoitukseni sisällön kannalta, koska haluan seurata juuri teoreettisen kielitieteen kehitystä Suomessa ja Virossa.

Teoreettisen kielitieteen päämääränä on kieliteorian (*linguistic theory*) kehittäminen, toisin sanoen vastausten tarjoaminen sellaisiin kysymyksiin kuin mikä on luonnollinen kieli, minkälainen kategorioiden systeemi sopisi jokaisen yksittäisen kielen kuvaamiseen, mitkä menetelmät ovat tarpeellisia sellaisen kategorioiden systeemin soveltamiseksi konkreettisissa kuvauksissa. Sellaisen teoreettisen systeemin rakenta-

minen voi olla suhteellisen deduktiivista toimintaa, kulkea ”ylhäältä alas”, ja vain sen konkreettiset teesit ja fragmentit (esim. morfologiassa, syntaksissa, semantiikassa, pragmatiikassa) täytyy testata. Ja tietysti niiden täytyy olla testattavia. Ajateltakoon vaikkapa Kööpenhaminan koulukunnan glossemaattista teoriaa tai nykylingvistiikasta N. Chomskyn generatiivista kieliteoriaa.

Yleinen kielitiede on paljon laajempi käsite. Siihen kuuluu esimerkiksi myös konkreettisten kielten typologinen vertailu, kielten universaalien selittäminen, tietysti myös sukulaiskielten vertaileva tutkimus (siinä määrin kuin tavoitteena ovat tietyt yleistyksiset), varmasti myös kielihistorian säännönmukaisuuksien pohdiskelu kielen synnyn kysymykseen asti. Nämä tutkimukset ovat olennaisia myös kieliteorian kannalta, mutta metodologisesti vain ”apuvälineinä”, joiden avulla voi testata kielen olemusta selittävän teorian tiettyjä teesejä.

Tässä mielessä voi sanoa, että teoreettinen kielitiede on yleisen kielitieteen yksi haara, mutta ei muiden rinnalla, vaan – metodologisesti katsottuna – haara, jonka kehitykseen muiden haarojen tulokset tähtäävät.

Yleinen kielitiede esitetyssä merkityksessä syntyi yleisesti omaksutun ajattelutavan mukaan 1800-luvulla vertailevan kielitieteen, ennen muuta indoeurooppalaisen kielitieteen puitteissa Saksassa (Allgemeine Sprachwissenschaft): avainhenkilöinä voi mainita sellaisia nimiä kuin Wilhelm von Humboldt, August Schleicher, Hugo Steinthal. Kehitys kulki selvästi ”alhaalta ylös”.

Teoreettinen kielitiede nykyisessä merkityksessä – tieteenhaara, jossa päätehtävänä on kieliteorian rakentaminen ja jossa sellaisia teorioita myös tietoisesti rakennetaan – sai alkunsa kai Ferdinand de Saussuren teoksella *Yleisen kielitieteen kurssi* (Saussure 1916). Vaikka otsikon mukaan kirja esittikin yleistä kielitiedettä, se tähtäisi selvästi ”puhtaan” kieliteorian raken-

tamiseen edellämainitussa deduktiivisessa ”ylhäältä alas” muodossa. Siinä esitetyistä ideoista syntyi strukturaalinen kielitiede ja sen amerikkalaisesta haarasta taas generatiivinen kieliteoria jota, kuten jo sanottu, voi pitää nykyaikaisen teoreettisen kielitieteen malliesimerkkinä. Tässä yhteydessä kannattaa mainita N. Chomskyn vuonna 1955 valmistuneen väitöskirjan otsikko *The logical structure of linguistic theory* (ilmes-tyi kirjana v. 1975: Chomsky 1975). Vaikka se ei varmasti ollut Chomskyn alkuperäinen tarkoitus, tämän teorian puitteissa – tai joka tapauksessa sen luonnollisena kehityksenä – syntyivät nykyiset semantiikka, pragmatiikka ja diskurssiteoria, jotka tähän asti ovat olleet suurimmaksi osaksi teoreettisia tieteenhaaroja (Öim 1996).

Teoreettisen kielitieteen synty Suomessa

Tämän erittelyn valossa tulen nyt teoreettisen kielitieteen syn-tyyn ja kehitykseen Suomessa ja Virossa.

Suomessa, kuten Karlsson (1997) selvästi osoittaa, kehi-tys oli periaatteessa samanlainen kuin muualla maailmassa: teoreettinen kielitiede syntyi yleisen kielitieteen kautta. Ylei-nen kielitiede taas kehittyi ja institutionaalistui vertailevan kielitieteen, tässä tapauksessa fennougristiikan, tukena ja yleistykseenä. Kun v. 1966 Helsingin yliopistoon perustettiin yleisen kielitieteen professuuri, sitä edeltäneessä keskustelus-sa korostettiin eniten yleisen kielitieteen roolia fenno-ugris-tiikan ja fennistiikan alaisten tutkimusten teoreettisena kehyk-senä ja tukena (Karlsson 1997: 92–96).

Erittäin kiinnostava ja luonnehtiva on siinä Paavo Ravi-lan rooli. Vedoten kielitieteen vastaavaan kehitykseen muualla maailmassa ja ennen muuta indoeuropeistiikassa, hän koros-ti toistuvasti, että yleinen kielitiede on erkaantunut vertaile-vasta indoeuropeistiikasta ja että Suomessa – fennougriistiik-kassa – ei ole seurattu tätä kehitystä tarpeeksi tiiviisti. Ravi-

lan rooli yleisen kielitieteen professuurin ja laitoksen perustamisessa Helsingin yliopistoon oli ratkaiseva.

Toisaalta Ravilan suhtautuminen tuon ajan merkittävimpiin kieliteoreettisiin suuntauksiin, kuten strukturaaliseen kielitieteeseen ja generatiiviseen kieliteoriaan, oli pääasiassa negatiivinen. Se kai tulee selvimmin esiin hänen ja Paavo Siiron välisessä debatissa (ks. Karlsson 1997: 72–72). Ravilan näkemys yleisestä kielitieteestä oli periaatteessa 1800-luvun nuorgrammaatikkojen näkemys, johon ei tietävästi sisällynyt mitään systemaattista kieliteoriaa.

Teoreettinen kielitiede nykyisessä mielessä syntyi Suomessa myöhemmin. Sysäys, kuten Karlsson (1997: 91) osoittaa, tuli ulkopuolelta, etupäässä Amerikasta, ja muutos lähti liikkeelle Turusta 1960-luvun puolivälissä. Tietoiseksi trendiksi kieliteoreettisten kysymysten käsittely muodostui vasta 70–80 -luvulla, ja se liittyy ennen kaikkea sellaisiin nimiin kuin Fred Karlsson, Pentti Leino, Auli Hakulinen, Esa Itkonen. Minun näkemykseni mukaan kuitenkin ratkaiseva rooli tämän alan nopeassa kehityksessä Suomessa oli yleisen kielitieteen jo aikaisemmin tapahtuneella ”itsenäistymisellä”, josta oli edellä puhe. Kun yleinen kielitiede kerran oli omaksuttu itsenäisenä kielitieteen haarana, niin luonnollisella tavalla siitä seurasi sen käsityksen hyväksyminen, että puhtaasti teoreettisten, kieliteoriaan tähtäävien kysymysten käsittely on yleisen kielitieteen keskeinen tehtävä. Tuskin muuten olisi syntynyt niin laajoja teoreettisia debatteja kuin esimerkiksi Esa Itkonen väitöskirjan (1974) jälkeen (ks. Karlsson 1997: 99).

Kehitys Virossa

Virossa kehitys on periaatteessa ollut toisenlainen, ja juuri siksi tämä vertailu voi olla teoreettis-metodologisesti kiinnostava, koska lopputulos on yllättävän samanlainen.

Yleinen kielitiede tietoisesti harrastettavana kielitieteen haarana syntyi Virossa teoreettisena kielitieteenä. Vasta sen

jälkeen on tutkimustyö suuntautunut sellaisten konkreettisten kieliainesten käsittelyyn, jotka yleisen käsityksen mukaan kuuluvat yleiseen kielitieteeseen (kielitypologia, sosiolingvistiset tutkimukset, diskurssianalyysi). Virossa lähtökohtana oli teesi, että sellainen kielitieteen haara kuin teoreettinen kielitiede on olemassa, ja se on tarpeen myös Virossa. Tämä kanta ei tietenkään syntynyt "paikan päällä", vaan sen takana oli Neuvostoliitossa 60-luvun alussa käynnistynyt yleinen diskussio tietyistä tieteenaloista, joihin kuuluivat myös struktuurainen kielitiede ja esimerkiksi kybernetiikka.

60-luvun alussa Huno Rätsep piti Tarton yliopistossa luentoja struktuuraisesta kielitieteestä. Vuonna 1965 hän perusti generatiivisen kieliopin työryhmän (generatiivse grammatika grupp, GGG; ks Rätsep 1990). Tässä työryhmässä, joka kokoontui joka viikko, käsiteltiin ennen kaikkea teoreettislingvistisiä kysymyksiä. Opiskelijoille järjestettiin erikoisohjelmia struktuuraisen ja matemaattisen kielitieteen alalla. Syyskuussa 1967 järjestettiin yleisneuvostoliittolainen generatiivisen kieliopin konferenssi, joka on jäänyt ainutlaatuiseksi neuvostoliittolaisen kielitieteen historiassa, koska generatiivinen kieliteoria sellaisenaan ei saanut Neuvostoliitossa laajempaa tunnustusta.

Voi sanoa, että 60–70-luvulla Tarton yliopistossa koulutettiin ryhmä kielitieteilijöitä, joiden taustana oli teoreettinen kielitiede. Teoreettinen kielitiede siis syntyi melkein tyhjälle paikalle, ei aikaisemman yleisen kielitieteen perustalle.

Sellaisella kehityksellä on oma selityksensä. Struktuurainen kielitiede oli vuosia Neuvostoliitossa käytännössä kielletty, ja kun se 50–60-luvun vaiheessa "päästettiin irti", niin luonnollinen reaktio oli, että tiedepoliittisen päätöksenteon tuella se otti nopeasti haltuunsa oman paikkansa teoreettisessa kielitieteessä. Esimerkiksi Moskovon yliopistoon perustettiin heti struktuuraisen ja matemaattisen kielitieteen osasto (sen ideologina ja johtajana toimi vuosia yksi Neuvostoliit-

ton tunnetuimpia kieliteoreetikkoja Vladimir Zvegintsev). Se oli kehitys ”ylhäältä alas”.

Toinen erikoispiirre, jonka huomaa Viron teoreettisen kielitieteen kehityksessä 70–80 -luvulla, on se, että semantiikalla ja pragmatiikalla oli huomattavasti olennaisempi rooli kuin Suomessa (tai muuallakin maailmassa). En halua ollenkaan sanoa, ettei muilla alueilla olisi tapahtunut mitään olennaista, haluan vain sanoa, että proportion oli toinen. Voi kyllä sanoa, ettei tämä välttämättä ollutkaan virolaisen teoreettisen kielitieteen kehityksen positiivinen piirre, koska tutkimustyö sekä semantiikassa että pragmatiikassa jäi melko abstraktiseksi. Yksi selitys sellaiselle kehitykselle on varmasti siinä, että aktiivisen teoreettis-lingvistisen tutkimustyön alku Virossa osui siihen aikaan, jolloin dominoivassa generatiivisessa kieliteoriassa ja muissakin teoreettisen kielitieteen haaroissa semantiikka ja pragmatiikka, myös tekstiteoria olivat aktiivisesti, jopa aggressiivisesti kehittyviä ja ”muodikkaita” alueita (Õim 1996). Tähän liittyy myös sellainen piirre, että (teoreettisella) tietokonelingvistiikalla ja tekoälytutkimuksilla oli huomattava vaikutus semantiikan ja pragmatiikan kehitykseen Virossa. Myös muualla maailmassa tekoälytutkimus oli tiiviissä teoreettisessa yhteistyössä kielitieteen (ja juuri semantiikan ja pragmatiikan), samoin kognitiotieteen kanssa. Avainkäsite oli kielen ymmärtäminen (*language understanding*; ks. Õim 1981) Viro on pieni, ja kun Tarton yliopistossa, jossa useat siitä työryhmästä, jossa harrastettiin semantiikkaa ja pragmatiikkaa, harrastivat myös tietokonelingvistiikkaa ja tekoälyä, niin vuorovaikutus oli huomattava, vaikka se muualla maailmassa olikin vain lokaalinen.

Mutta kun tullaan tässä kehityksessä eteenpäin, niin huomaa, että 80–90 -luvun vaiheesta alkaen tilanne on Virossa muuttunut. Hallitseva trendi kehityksessä on ollut yksittäis-kielten (ennen kaikkea viron kielen) tutkimuksen teoretisointuminen – siis sama kuin Fred Karlssonin mukaan Suomes-

sa. Yleislingvistiset teoriat ovat tulleet yhä tärkeämmiksi konkreettisten kieliaineuksien käsittelyssä. Useat yleisteoreettisesti olennaiset kehitykset ja kannanotot on esitetty näiden käsittelyjen puitteissa, niin että rajaa teoreettisen tutkimuksen ja konkreettis-empiirisen tutkimuksen väliin on useissa tapauksissa vaikea vetää. Jos esittää pari esimerkkiä, niin voisi mainita vaikkapa Helle Metslangin (1994) ja Karl Pajusalun (1996) väitöskirjat (molemmat muuten valmistuivat Suomessa). Lyhyessä ajassa ovat Virossa syntyneet sellaiset vahvalle teoreettiselle pohjalle tukeutuvat, mutta sisällöltään empiiriset tutkimussuunnat kuten kielitypologia (Mati Ereht), sosiolingvistiikka ja puhekielen tutkimus (Karl Pajusalu, Tiit Hennoste). Semantiikassakin on tutkimusten pääpaino siirtynyt – pääasiallisesti kognitiivisen semantiikan muodossa – (vieron) kielen tiettyjen semanttisten kenttien tutkimiseen.

Eri teitä samaan pisteeseen

Yhteenvetona voi näin sitten sanoa seuraavaa.

Ensiksi – teoreettisen kielitieteen synty Suomessa ja Virossa kulki eri teitä, ja tämän eron syy oli erilainen historiallinen konteksti. Suomessa teoreettinen tutkimus integroitui toisaalta luonnollisella tavalla vastaviin eurooppalais-amerikkalaisiin kehityksiin, mutta sai toisaalta tukea kotimaiselta yleisen kielitieteen (edellämainitussa merkityksessä) kehitykseltä ja institutionaalistumiselta.

Virossa yleinen tilanne tieteessä oli suljetumpi ja mahdollisuudet rajallisemmat. Kun sitten kontaktit länsimaisiin kieliteorioihin tulivat mahdollisiksi, niiden kokonaisvaikutus oli epäsuhteisen suuri. Teoreettinen (struktuurallinen, generatiivinen) tutkimus kulki vuosia muista tutkimuksista erillään (vaikka se ei ollut kenenkään tietoinen tavoite).

Mutta toiseksi – ja se on paljon olennaisempi seikka – nykyinen tilanne, tähänastisen kehityksen lopputulos teoreettisessa kielitieteessä, on melko samanlainen kuin Suomessa.

Minusta sen voi epäilemättä tulkita niin, että teoreettisen ja yleisen kielitieteen kehityksessä on oma logiikkansa: eri mais-
sa voidaan ajoittaisesti kulkea eri reittejä pitkin, mutta kehi-
tyksen tietyissä ratkaisevissa vaiheissa päädytään samaan ti-
lanteeseen. Ainakin näin voi sanoa Viron ja Suomen kielitie-
teen kehitystä vertaillen.

LÄHTEET

- Chomsky, Noam 1975: *The logical structure of linguistic theory*. Harward: Plenum.
- Karlsson, Fred 1997: Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen. Helsingin yliopiston Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja No. 28.
- Metslang, Helle 1994: Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39.
- Pajusalu, Karl 1996: Multiple linguistic contacts in South Estonian: Variation of verb inflection in Karksi. Diss.
- Rätsep, Huno 1990: GGG – generatiivse grammatika grupp. – Generatiivse grammatika grupi juubelikoosolek 27.12.1990. Teesid. Tartu, 5-6.
- Õim, Haldur 1981: Teoreetilise keeleteaduse vanast ja uuest paradigmast. – Keel ja Kirjandus nr. 7, 385–391; nr. 8, 456–464.
- Õim, Haldur 1996: Teoreetiline keeleteadus ja integreeritud keeleteooria. – Keel ja Kirjandus nr. 11, 731–744.